

A TITOKZATOS ARTIKULÁCIÓ

Beney Zsuzsa: A tárgyaltalan lét

A köznyelv szóhasználata szerint könnyen ki-egészíthető például a sűrű, az üres fogalma ellentétjével, a ritkával és a telivel. Az anyag ellenében lélekről, a halál ellenében életről beszélünk, s ekkor a dolgok természetét avval a közismert spekulatív rendszerrel közelítjük meg, mely a valamikori egy kettéhasadtságát, végső soron az ellentétek egységét, egymást kiegészítő korrelatív viszonyát stb. állítja mint elsődleges létismereti módot. Ám az olyan mindennapi tapasztalás, mint például az ízlelés, a színek észlelése, kibillent bennünket a bipólusos rendszerből. Természetesen nem a pólusok közti gazdag átmeneti skála esetleges megnyílásáról, megtapasztalásáról van szó, hanem az ellentétes pólusok és a köztük lévő képzeletbeli tengely megkétszereződéséről, megsokszorozódásáról. Mert mi az édes ellentettje: a sós, a savanyú, a keserű? Mi a vörösé: a komplementer zöld vagy szimbolikusan a fekete?

A lét fogalma szemantikailag ellentétben áll a nem-léttel, és ellentétben a halállal. De vajon miben ragadható meg nem-lét és halál viszonya? Emlékezés – nem-émlékezés – felejtés hármában miképpen írhatók le a pólusok közti viszonyok? Beney Zsuzsa: *A tárgyaltalan lét* című kötete kivezeti az olvasót a közismertnek és ezért magától értetődőnek tűnő kétpólusú gondolati rendszerből, és aforizmatikus verseivel, szinte filozófiai egzaktussággal, olyan háromosztatú világot állít elénk, melyben a léten túl a halált és a nem-léteket is, az emlékezés után a felejtést, de a nem-émlékezést is meg kell ismernünk.

A valóságon és a halálon túli világ mitikus keretben jelenik meg az *Elrongyolt részletek*-ciklus háromsoros rövid verseiben, főként pedig a közéjük fűzött hosszabbakban, melyek Orpheus és Eurydiké történetét parafrazálják (*Orpheus vagy Eurydiké*-ciklus). Az antik hagyomány ötvöződik a költői én saját lelkivilágába történő mitopoetikus alászállásaival, új történetelemekkel egészül ki (ld. például a háromszoros elmerülés, a Tristán és Izolda-motívummal ötvöződő vakság említését, illetve az *Orpheus és Eurydiké* című vers több mozzanatát). Beney Zsuzsát érezhetően nem a hagyomány variációival való viszonyképzés foglalkoztatja, sokkal inkább bizonyos saját lélekállapotok képszerűvé tételeinek, a pillanat kinagyíthatóságának lehetősége. E statikusságban minden részlet megtapasztal-

hatóvá válik, értelemet, sőt méltóságot nyer. Valószínűleg ebből (a részletek állóképszerűségéből) adódik, hogy a látás mint elsődleges érzékelési mód önálló verstárggyá emelkedik, a belső mentális képek és a vakság viszonylatában is értelmeződik. Kérdéssé válik, valóságosabb-e (megélhetőbb, meghatározóbb-e) az, amit fizikai-biológiai úton szemünkkel tapasztalunk, mint az, amit a lélek, a képzelet 'látása' által. Nem kétséges, a képzelet látása kiegészíti, de felül is múlja a fizikai tapasztalását: *nyitott szemmel sohasem látható; másik, belső szemmel láttalak meg; vissza se nézve láttalak meg; — és kivezet a létből, át a nem-létbe: láthatatlan anyag kötözött; tekinteted súlyával áttemeltél.*

A látás mint elsődleges észlelés, sőt mint valamiféle tapasztaláson túli tapasztalási forma akkor válhat a virtuális versvilág szervezőelemévé, ha a versben a dolgok látható, külsődleges jellemzői, például mozgásai/mozdulatlanságai valamiképp fontosabb szerepet töltenek be, mint más érzékelési formák által befogható tulajdonságok. *A tárgyaltalan lét* verseit a mozdulatlansághoz közelítő mozgások uralják. Olyan végtelenbe nyitott folyamatok, melyek lassan és bizonyosan zajlanak, de talán sohasem zárulnak le. Több helyütt az antik mitológia és filozófia jelképeit és kérdéseit is felmutató Beney-művek eszünkbe juttatják Arisztotelésznek a mozgásról szóló tanítását, miszerint minden valóságos dolog önmagában véve két mozzanattól áll. Az aktuális lét mozzanatából, aminek alapján a valóságos dolog az, ami aktuálisan (*aktus*); és a lehetőség szerinti lét mozzanatából, aminek alapján a valóságos dolog a mássá válás lehetőségével rendelkezik (*potencia*). Beney Zsuzsa verseiben a valamivé válás lehetősége, a potenciális mozzanat, mintha sohasem fordulna át az aktuálisba, sőt mintha kiterjesztődve magába olvasztaná önmagát ellentétét. Abszolutizálódik, új minőséget teremt. Gyakran olvashatunk ezért a versekben nominalizált, ige nélküli mondatokat, infinitívusokat, folyamatos melléknévi igeneveket, ismétlődést illetve történést kifejező igéket: *csorog, beszüremelő, átsugárzó, oszlani, elfoszlottak, nyaldosó, liuktetett, ömlik, gomolygott* stb. Jellemző, hogy a gondolat „helyesbítődik”, az aktív potencia passzívra cserélődik: *Az emlékezés lassan beszívárog / Vagy inkább beszívódik az időbe. / Elrágja mint moly.*

Nem a semmit / Láttá. Már semmit se látott. Eltűnik az észlelés tárgya, a látás mint tapasztalás folyamata nem vezet el többé magához az érzékelhető világhoz. A szép pedig, mely leginkább

a látási észlelés által lenne megragadható, és alkalmas lehet arra, hogy a szellemi embert az érzéki világhoz visszavezesse (Schiller), *tárgyatlanná* válik. *A fájum arc, a szem, a szemöldök / Tükör, mely már a semmit tükrözi. / Tárgyaltalan szépség; kiégeti a lelket (A vak király).* A *tárgyaltalan* elvont, filozofikus kategóriája kiterjesztődik magára a létezésre is. Márpedig a *tárgyaltalan* lét megtapasztalhatatlan, kivezet önmagából, létrejöttek pillanatától fogva új szférák megnyílását feltételezi: legyen bár az a halálé, vagy a nem-lété. Úgy tűnik, az érzékelhető világ elégtelenségének és felszámolásának költői élménye teremti meg a verses kötet tükör-metáforájának gazdagságát. Érdemes megemlíteni, mert éppen Orpheus és Eurydiké történetéhez kapcsolódik, hogy Jean Cocteau-nál a tükör két világ, az élet és a halál hártvaszerű kapujaként, a könnyű átjárhatóság jelképeként értelmeződik. Beney Zsuzsa mítosz-feldolgozásai viszont a tükröt és a tükröződést a visszahozhatatlan pillanatokkal (az egymásra találás, a végső búcsú pillanataival), a megszenvedettséggel hozzák összefüggésbe. A szem tükrében megjelenő dolgok, akár a fizikai világ, akár a lélek tükröződésai is, lényegiek, közük van az abszolúthoz, hiszen Istennel, a szerelemmel, a létezéssel kapcsolatosak. Ami a tükörben jelenik meg, az lenyomat, nyom, jel a létezőről, a tükör őrzi az attribútumokat (*Az emlék felszívódik nem marad más / Csak egy vörös visszfény az ablakon. / Nem a lét, hanem tükörképei*) és megfordítva: a tükör lehet üres, a létezőt a nem-léttel szembeesítve (*Férfiként indult a szorosba érte. / Aztán a teste tünt el, majd a lelke. / Magát kereste az üres tükörben*).

Az *Orpheus és Eurydiké* című vers a látás, a tükröződés metaforáit az antik mítosz nevezetes talányának megfejtését keresve aknázza ki. Figyelemre méltóan eredeti és érzékeny mű, néhány — talán a 3-2, 2-3-as tagolású szabályos strófák formakényszere miatt — kevésbé erőteljes sor ellenére is. A visszafordulás rejtélyének megvilágítását a dialógus és a kettős monológ határán futtatott kompozíció, a férfi és a női természet, a cselekvésre és a passzivitásba kényszerített ember, az élő és a holt világának ellentéteztése segíti. Aki a tükörbe tekint, önmagát pillantja meg. Aki szerelmese szemébe, önmagáról és a másiról együttesen kap képet. A vers (és a kötet egésze) pedig éppen ezt, vagyis a tükröződés folyamatának harmadik alkotó elemét/ mozzanatát hangsúlyozza: a tükörbe tekintő szemlélő és a tükörben keletkezett fizikai kép után a visszahatást, a bizonyos értelemben mássá vált szemlélőt. *Rád néztem vissza? Önmagamra néztem. / Téged vesztettelek el? Magamat.* (A vers címében a két mitológiai alak nevét kap-

csolatos kötőszó, a cikluscímbe a választó értelmű *vagy* fűzi össze. Az utóbbit a saját identitást csak a Másik által elnyerő emberpár végső összefonódottságának jelképeként, a tükör-metáfora ad abszurdum viteleként olvashatjuk.) A vers történései később a látás képessége helyébe a hallást, a belső látást, majd valamiféle érzéken túl érzékelést helyeznek. Az Eurydiké elvesztése után magát is elvesztő Orpheusz és a föld alatt // *Koronás fák gyümölcsét* ízlelő Eurydiké a kettős halál megtapasztalói. *Az első halál: létünk megszűnése / Tünt fény víziója a vaksötétben. / Parázs a szemhéj belső bárnyóján. // De a második halálban a nemlét / Tűnik a nemlét-mögötti anyagba. (...)* *Első halálom még nem is halál volt / Te voltál, lelkem túlcsoordulása, / A Nélküled képtelen létezés. // A második: a már beletörődés, / Sötétségben világító rózsaszál.* A kötet virtuális világának e hármas konstrukciójában tehát — túl a gondolatilag biztonságosan befogható és az érzékileg megtapasztalható határain — a legvégső stáció a feledés és az anyagszerűsödés dimenziója, mint egy nem-lét alatti, harmadik ontológiai sík. Sűrű, rétegzett e mindent anyagba olvasztó világ. Mégis a lélek anyagga válására, az isteni transzcendencia *masszaként* aposztrófátságára vonatkozó kérdések úgy hatnak, mint a költői intenció alól kicsúszó bizonytalanságok, fájdalmas következtetések, melyek öntörvényűen törnek meg a verset (*Orpheus útja, Lehet, hogy ez az Isten?*).

A kérdésés, a beszéd, a szó egyébként a kapcsolatteremtés ritka lehetőségeként mutatkozik meg *A tárgyaltalan létben*, olyasvalamiként, melynek működéséről külön hírt kell adnia a költőnek, akár a tautológiára is rájatszva: *Nem hallgatni. Csak szavakkal beszélni. Szavakkal szólunk.* A szó fontosságát a kötet egészének horizontja is megerősíti, hiszen státusát egyedül csak a lét szférájában nyerheti el. *Szavakkal szólunk, bár tudjuk, a szó / Elszáll mint vadlúd, mint víz elszívárog, / Mint a homokot, elfújja a szél.* (Itt az utolsó idézetnél jegyzem meg, hogy a kötet két kétféle betűtípussal megjelenítő tipográfiája segíti a versek közti tájékozódást, de pótolni nem tudja a lapszámozást, s így a cím nélküli versek idézése és a visszakeresés problémát jelent.)

Van vigasz? Nincs, de nincs vigasztalanság sem — Beney Zsuzsa versei az „így van”-gesztusával íródtak, a költői szubjektum által megtapasztalható illetve leginkább elképzelhető világot aposztrófálásával. Annak tudomásul vételével, hogy el kell tudnunk viselni a nyugtalanítót, a bizonytalanít is. S ha pedig e titokzatosságot a poézis és a mítosz eszközeivel valamiképp újra és újra artikulálni tudjuk, közelebb kerülhetünk megértéséhez. (*Argumentum*, Budapest, 2003)

VARGA EMŐKE